

РОЗВИТОК НАУКОВОЇ ШКОЛИ СИСТЕМНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ФЕНОМЕНІВ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

Родіна Наталія Володимирівна

доктор психологічних наук, професор,

завідувачка кафедри диференціальної та спеціальної психології

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Сьогодні в сучасній науці системні дослідження є одним із найважливіших аспектів науково-технічної революції, яка однаково стосується як наукових досліджень, так і практичних розробок. Системний підхід є міждисциплінарним філософсько-методологічним і науковим напрямком системних досліджень. Для психологічної теорії та практики вже недостатньо простого виявлення властивостей, причин і наслідків окремих когнітивних і поведінкових актів з подальшим співвіднесенням їх одне з одним, тому важливим є саме цілісне розуміння й осмислення психологічного здоров'я особистості в умовах нестабільної соціальної, економічної та політичної обстановки в країні та активного реформування всіх сфер суспільного життя. Необхідність системних досліджень психологічного здоров'я особистості на сучасному етапі розвитку психологічної науки потребує системного підходу, за допомогою якого можливо розвинути уявлення про застосування у психологічних дослідженнях математичних моделей та запропонувати системні моделі, тобто системне моделювання.

В українській психологічній науці принцип системності розглядався академіком С.Д. Максименко, який стверджував, що принцип системності в психології спрямований на виявлення основних закономірностей виникнення і розвитку психіки як єдиного цілого [2]. В філософії дослідженнями системного підходу та загальної теорії систем в Одеському національному університеті відбувалося академіком А.І. Уйомовим, який створив Наукову школу

системології. А.І. Уйомов створив Параметричну загальну теорію систем та увів у системологію положення про системні параметри [7]. Науковець в своїх публікаціях говорить про системне моделювання. Особливою відмінністю, на думку К.В. Райхерта [4], параметричної загальної теорії систем є системно-параметричне моделювання, тобто формально-логічне моделювання системних параметрів. Тобто, в ПЗТС припускається, що системне дослідження має відбуватися у наступні та послідовні три етапи: 1 етап - здійснюється системне зображення об'єкту дослідження; 2 етап – на ньому має місце параметричний опис отриманої системи; 3 етап - на ньому виявляються стійкі кореляції системних параметрів. Вирізнення загальносистемних закономірностей дозволяє робити порівняльне дослідження суттєвих властивостей і відношень систем, що на думку науковців спрощує задання системних параметрів. З іншого боку, встановлення стійких кореляцій між системними параметрами може сприяти винаходженню нових системних параметрів, теоретично чи практично [4]. На нашу думку, параметрична загальна теорія систем працює з системно-параметричним моделюванням, яке було застосовано нами у якості "м'якого моделювання" (Soft Systems Methodology) у дослідженні психологічного феномену копінг-поведінки, яке було започатковано нами у 2005-2011 роках. У 2011 році вийшла монографія «Психологія копінг-поведінки: системне моделювання» [5] та з цього періоду ми відзначаємо рух у напрямку створення в Одеському національному університеті наукової школи «Системне моделювання психологічних феноменів». Теоретико-методологічними основами цього напрямку досліджень також виступають роботи Л. фон Бергаланфі, на думку якого «Методологічна база теорії систем полягає в передбаченні проблем» [8, с. 19]. Науковець говорить о математичних та вербальних моделях. Математичні моделі, на його погляд, не мають універсальний характер «Є акуратно продумані та складні математичні моделі, але є і сумнів щодо того, як їх можна застосовувати в конкретних випадках; є фундаментальні проблеми, які не можна розв'язати ніякими математичними способами» [8, с. 24]. Якщо розглядати вербальні моделі, то на погляд Л. фон

Берталанфі, створення їх набагато краще, ніж відсутність будь-якої моделі. Щодо цього приводу можна стверджувати, що інколи вплив вербальних моделей набагато перевершував різні математичні моделі, які охоплювали часткові данні. Прикладом в даному випадку може слугувати дві моделі, які застосовуються у психологічній діагностиці – математична модель Р. Кеттелла та вербальна модель З. Фрейда. Л. фон Берталанфі зробив наступний висновок - «Теорії великого впливу, такі як психоаналіз чи теорія природного добору, не були математичними, але їхній вплив набагато перевершив математичні конструкції, які були створені згодом і охоплювали лише часткові аспекти та фрагменти емпіричних даних» [8, с. 25]. Коли мова йде о проведенні психодіагностичного дослідження задля верифікації емпіричної моделі дослідження, то в цьому випадку психологічну діагностику можна здійснювати цілим комплексом методик, які створені на основі як математичних так і вербальних моделей, проте актуальні несвідомі тенденції можливо виявляти тільки за допомогою проєктивних методик, концептуалізованих у психодинамічній парадигмі.

У сучасній психологічній діагностиці найбільшу популярність – в силу високого ступеню стандартизації як тестування, так і обробки – мають опитувальникові форми виявлення індивідуально-особистісних особливостей особистості. Однак опитувальники, навіть досить складні, не захищені від спотворення з боку психологічних захисних механізмів випробуваних та декларованих ними відповідях. Тому, нами було зазначено [5], що досліджуючи індивідуально-особистісні особливості особистості варто не обмежуватися характеристиками свідомого рівня психіки, але й розглядати неусвідомлювані потяги. Ці особливості, виявляються за допомогою проєктивних методик та можуть бути розглянуті як узагальнені стійкі мотиви, які визначають тенденції поведінки особистості у життєвих або кризових ситуаціях, в певній мірі зумовлюючи її психологічне здоров'я.

Розвитком ідей системного моделювання психологічних феноменів у дослідженнях психологічного здоров'я особистості в рамках наукової школи

займалися наступні науковці – Б.В. Бірон у дослідженні проактивного подолання стресових ситуацій особистістю, у якому було розкрито виняткове значення проактивного копіngu у підтриманні фізичного та психологічного здоров'я особистості, сприянні здоровому способу життя та образу мислення [1]. Науковцем було визначено, що проактивний копінг-вектор характеризується стійкими переконаннями особистості у власній здатності до саморозвитку та можливості змінювати середовище. Дослідницею Н.С. Семенюк у її науковій праці «Психологічні особливості життєвих орієнтацій особистості (на прикладі медичних працівників офтальмологічного профілю)» [6] було проведено психометричну адаптацію українських версій психодіагностичних методик: шкал джерел стресу (SSS), шкалу задоволеності працею (JSS) та шкали конфлікту робота-сім'я і конфлікту сім'я-робота (WFC/FWCS) та модифіковано опитувальник стресів (SLSI), на основі якого створено опитувальник стресових реакцій (OCP). Доведено, що зазначені методики є надійними за внутрішньою узгодженістю інструментами, що дозволить широко використовувати їх у вітчизняній психодіагностичній практиці. Представницею наукової школи Системного моделювання психологічних феноменів Л.П. Перевязко у її дослідженні «Індивідуально-психологічні та культурно-історичні особливості символіки сновидінь особистості» [3] було розроблено кластерну модель символів в залежності від їх суб'єктивної важливості і смислового змісту, розроблено та емпірично підтверджено семифакторну модель основних сюжетів сновидінь та доведено, що слабкість Его-функцій призводить до насиченості сновидінь тривожно-фобійними сюжетами. За результатами проведеного емпіричного дослідження виявлено пов'язаність конструктивного поля копінг-ресурсів та копінг-стратегій із символічно-сюжетною реальністю сновидінь і показано, що несвідомий символічний зміст особистості виявляється у специфічних способах подолання стресових ситуацій.

Узагальнюючи внесок представників наукової школи Системного моделювання психологічних феноменів у дослідження психологічного здоров'я

особистості, досягнутих результатів та перспектив подальших досліджень можна зробити наступний висновок – актуальним, з нашої точки зору, виявляється необхідність застосування наступних методів у проведенні досліджень: по перше – застосування у теоретичних методах – системного моделювання. На думку автора саме системне моделювання як з використанням м'якої методології, так з використанням твердої методології є всеосяжною й надзвичайно потужною у дослідженнях психологічного здоров'я особистості. Моделювання структурними рівняннями (Hard Systems Methodology) – це метод цілісної репрезентації явищ. Це дійсно системний метод у загальфілософському (системологічному) розумінні. Це одна з форм кількісного системного аналізу, де система описується числовими виразами, на відміну від "м'якого" Soft Systems Methodology, де опис забезпечується символами й/ або словами). Емпіричну верифікацію моделей досліджуваних феноменів потрібно здійснювати за допомогою спеціально підібраних для вивчення кожної з підсистем психодіагностичних методик: для неусвідомлюваного рівня – проєктивні психодіагностичні методики, для усвідомлюваного – опитувальники. Параметрична загальна теорія систем (ПЗТС), надала широкі можливості для проведення м'якого моделювання досліджуваних феноменів. Отже, застосування мови тернарного опису для моделювання досліджуваних феноменів надає актуальність та наукову новизну дослідженням у цьому напрямку та визначає концептуальні засади вивчення досліджуваного феномену.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бірон Б.В. (2015). Проактивне подолання стресових ситуацій особистістю: автореф. дис ... канд. психол. наук. <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/10687>
2. Максименко С.Д. Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии). М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2000. 320 с.
3. Перевязко Л.П. (2019). Індивідуально-психологічні та культурно-історичні особливості символіки сновидінь особистості: автореф. дис ... канд. психол. наук. Режим доступу: <http://onu.edu.ua/uk/science/spec-sci-council/k4105107>

4. Райхерт К.В. А.И. Уёмов : три стадии развития логики / Константин Вильгельмович Райхерт // Роль суспільних наук у процесі розвитку суспільства: можливе та реальне. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 9-10 листопада 2012 року). – Дніпропетровськ : Відкрите суспільство, 2012. С. 71-74.
5. Родіна Н.В. Психологія копінг-поведінки: системне моделювання : монографія / Наталія Володимирівна Родіна. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2011. 364с.
6. Семенюк Н.С. (2018). Психологічні особливості життєвих орієнтацій особистості (на прикладі медичних працівників офтальмологічного профілю): автореф. дис ... канд. психол. наук. Режим доступу: <http://onu.edu.ua/uk/science/spec-sci-council/k4105107>
7. Уёмов А., Сараева И., Цофнас А. Общая теория систем для гуманитариев: учебное пособие / Авенир Уёмов, Ирина Сараева, Арнольд Цофнас ; под общ. ред. А. И. Уёмова. Warszawa : Wydawnictwo Universitas Rediviva, 2001. 276 с.
8. Bertalanffy von L. General System Theory. Foundations, Development, Applications. – New York : George Braziller, 2009. 296 p.